

УДК 94(477)''1991/2015'':341.43(=112.2)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4011>

РЕПАТРІАЦІЯ НІМЦІВ З УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (1991–2015)

Іван МАРХВІНСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: Iwan17@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-5178-3511

У статті простежено процеси репатріації етнічних німців та членів їхніх родин із України до Німеччини у 1991–2015 рр. Німці на території України проживали протягом століть, але у середині ХХ ст. їхня чисельність значно скоротилась внаслідок радянських депортацій. Німецька влада у 1953 р. прийняла Закон про біженців та вигнанців німецької національності (нім. *Bundesvertriebenengesetz*), за яким особи німецької національності з тодішніх соціалістичних країн Центрально-Східної Європи та СРСР могли безперешкодно повернутись до Німеччини разом із своїми сім'ями та отримати громадянство ФРН. У 1993 р. набрав чинності новий Закон про німецьких пізніх переселенців (нім. *Spätaussiedler*), за яким пізнім переселенцем вважається особа німецької національності, або ж колишній громадянин Німеччини, яка покинула територію колишніх республік СРСР після 31 грудня 1992 р. і переїхала на постійне проживання до ФРН (цей статус поширюється також і на його родину).

Встановлено, що від часу проголошення незалежності України понад 46 тис. німецьких пізніх переселенців та членів їхніх сімей емігрували до ФРН з України. У Німеччині на переселенців очікували спеціальні процедури, які проводились для пришвидшення їхньої інтеграції у суспільство. Одну із ключових ролей у цьому процесі відіграв табір первинного прийому у Фрідланді (Нижня Саксонія), де відбувався розподіл репатріантів по федеральних землях.

Ключові слова: репатріація, еміграція, німецька меншина, українські німці, табір Фрідланд.

Однією із ключових проблем, з якими зіткнулась незалежна Україна, є питання міграції населення з її території. Негативне сальдо міграції є значною загрозою для українського суспільства і має стійку перспективу до зростання. Головні причини хвилі еміграції початку 1990-х рр. мали виразно соціально-економічний характер, сприятливим фактором стала також лояльна політика деяких урядів стосовно представників їхньої національності на території інших держав. Найяскравішим прикладом, звичайно ж є процес еміграції осіб єврейського походження до Ізраїлю, але подібну політику проводили й інші держави, зокрема Німеччина.

Німецька меншина здавна проживає на території України, її представники були важливою складовою суспільно-політичних процесів та культурного різноманіття нашої країни і вивчення різних аспектів її історичного розвитку, в тому числі й міграційних процесів, не втрачає своєї актуальності для вітчизняної історичної науки.

Федеральний уряд ще після завершення Другої світової війни розробив законодавчу базу, що забезпечувала повернення етнічних німців та їхніх нащадків до ФРН. Після розпаду соціалістичного табору сотні тисяч осіб німецької національності виявили бажання переселитись до Німеччини. Серед них виявилось і чимало жителів України. У подальші роки та десятиліття кількадесят тисяч “українських німців” та членів їхніх родин змогли переселитись до Німеччини згідно законодавства про німецьких пізніх переселенців.

Щоб зрозуміти процеси, які стосувались етнічних німців на території України необхідно розглянути їхнє становище у СРСР від середини минулого століття. Надзвичайно драматичне для німецької меншини в Україні ХХ ст. знайшло своє відображення у низці ґрунтовних досліджень вітчизняних учених. З-поміж них варто виокремити праці Богдана Чирка¹, Валерія Кайгера² Володимира Васильчука³, Андрія Кудряченка⁴, які присвячені питанням розселення, культурного і політичного розвитку та репресій, яких зазнала німецька меншина в Україні у ХХ ст. Окремо варто виокремити історичну статтю дослідниць Ганни Скорейко та Ірини Яворської, яка присвячена головно німецькій еміграційній хвилі до початку 1990-х рр.⁵ Дослідження Олександра та Юлії Дингесів торкається питання еміграції етнічних німців, які були членами німецького культурного товариства “Відергебург” на Донеччині⁶. Важливим є дослідження німецької авторки Коралії Секлер, яке стосується інтеграції німецьких пізніх переселенців у ФРН⁷. Однак, варто відзначити, що ґрунтовних досліджень, які б стосувались саме процесів міграції німецьких пізніх переселенців з території України починаючи із 1990-х рр. і базуються на сучасній німецькій статистичній джерельній базі, на даний момент немає.

¹ Богдан Чирко, “Етнічні німці України і “фольсдойче” в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930-ті–1950-ті роки),” *Історія німців України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції*, (Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017), 74–93.

² Валерій Кайгер, “Німці в Україні: депресивні прояви як показники етносоціальної дезадаптації,” *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 16. (2004): 67–72.

³ Володимир Васильчук, “Етапи розселення німців в Україні,” *Історія німців України. Матеріали всеукраїнської наукової конференції*, (Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017), 4–25.

⁴ Андрій Кудряченко, “Німці України: минуле і сьогодення,” *Розбудова держави*, No. 5, (1994): 19–23.

⁵ Ганна Скорейко, та Ірина Яворська, “Німецька еміграція з СРСР та України у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.: етапи, потоки, структура,” *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Вип. 23–24. (2013): 226–236.

⁶ Олександр Дингес, та Юлія Дингес, “Динаміка та обсяг еміграції членів ДО НКТН “Відергебург” до ФРН в 1989–2003 роках,” *Етнічна історія народів Європи*. Вип.16. (2004): 49–55.

⁷ Koralia Sekler, *Integration junger Aussiedler und Spätaussiedler in Deutschland. Studie zur derzeitigen Situation*, (Hannover: Der Gottfried Wilhelm Leibniz Universität. 2008), 324.

Джерельною базою запропонованого дослідження стали законодавчі акти Німеччини, зокрема Закон про пізніх переселенців до Німеччини⁸ (набув чинності 1 січня 1993 р.), та детальні статистичні дані Федерального адміністративного відомства Німеччини, що стосуються питань пізніх переселенців⁹.

Мета статті полягає у з'ясуванні причин, ходу і наслідків репатріації німецьких переселенців з України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., а також у окресленні історичних, політичних і соціальних аспектів цього явища.

Німці на територію України переселялись ще з часів Середньовіччя, а з кінця ХVІІІ ст. цей процес, завдяки політиці російських імператорів, набув масового характеру. За часів втілення від 1923 р. в життя політики коренізації на території України було створено 11 спеціальних німецьких національних районів, які проіснували до кінця 1930-х рр.¹⁰ Основними ареалами їхнього розселення були степові території півдня та сходу України. Загалом, напередодні Другої світової війни на території України проживало понад 400 тис. етнічних німців¹¹. Під час Другої світової війни більшість німців було депортовано з території України вглиб СРСР, а саме до республік Центральної Азії та Сибіру. Аналогічні заходи відбулись і в інших традиційних ареалах проживання німецького населення в СРСР, зокрема сотні тисяч осіб було депортовано із Поволжя¹². Після завершення Другої світової війни дискримінаційна політика радянської влади щодо етнічних німців на території СРСР продовжувалась: до 1972 р. існувало обмеження на вільний вибір місця проживання для представників німецької меншини¹³. Масові репресії та депортації періоду Другої світової війни та наступні обмеження на повернення і вільний розвиток своєї культури стали відчутним ударом для німецької меншини і значно зменшило її чисельність на території України.

Отже, упродовж ХХ ст. чисельність німців на території України в силу різних обставин (передовсім політичних переслідувань і депортацій) постійно зменшувалась і наприкінці століття становила заледве 10 % від періоду 1920-х рр.¹⁴ Відповідно до перепису населення 1989 р. на території УРСР проживало

⁸ Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz – BVFG), отримано доступ 1 березня 2023, http://www.gesetze-im-internet.de/bvfg/BJNR002010953.html#BJNR002010953_BJNG000103310.

⁹ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1950–2019, отримано доступ 1 березня 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/Zeitreihe_1950_2019.pdf;jsessionid=30D3F9A5B70CEDD4_ABBFA0920916D58F.intranet241?_blob=publicationFile&v=6.

¹⁰ Лариса Якубова, “Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940”, (Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020), отримано доступ 13 березня 2023, <https://esu.com.ua/article-71051>

¹¹ Чирко, *Етнічні німці України і “фольсдойче” в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930-ті–1950-ті роки)*, 77.

¹² Васильчук, *Етапи розселення німців в Україні*, 19.

¹³ Кайгер, *Німці в Україні: депресивні прояви як показники етносоціальної дезадаптації*, 68.

¹⁴ Кудряченко, *Німці України: минуле і сьогодення*, 23.

37 849 осіб німецької національності, з яких німецьку мову визнали рідною 8,8 тис. осіб (23 % від загальної кількості німців)¹⁵. У 2001 р. їхня чисельність зменшилась до 33 302 осіб¹⁶. При цьому у 2001 р. лише 12,2 % вважали своєю рідною мовою німецьку, що було одним із найнижчих показників серед усіх значних національних меншин в Україні (для 22 % німців рідною була українська, а 64 % – російська). Найбільше осіб німецької національності проживало на території Донеччини – 4 620 осіб, Дніпропетровщини – 3 773 особи, Закарпаття – 3 582 та Одещини – 2 877 осіб¹⁷. Чисельність німців на території України зменшується і надалі. Зрозуміло, що частково це можна пояснити асиміляцією та загальною від’ємною демографічною ситуацією в країні, але був ще один вагомий чинник – еміграція осіб німецької національності на територію ФРН, яка підтримувалась в Німеччині на законодавчому рівні ще з середини ХХ ст.

Безумовно, в Україні німецька меншина мала свої національно-культурні організації, найвідомішим з яких стало товариство “Відродження – Відергебурт”, створене у 1989 р. у Києві. Найбільшим його регіональним представництвом було донецьке відділення, в яке від 1989 р. до 2003 р. вступило 2 794 особи (з них 174 виїхало у цей період до ФРН)¹⁸.

Репатріація німців з України на свою історичну батьківщину розпочалась ще до проголошення незалежності, але на той момент це явище не було надто чисельним. Уряд ФРН вже на початку 1950-х років здійснював кроки з метою повернення на історичну батьківщину осіб німецької національності, які зазнали насильницьких переселень або ж були змушені покинути місця свого проживання через небезпеку для життя. Задля цього у 1953 р. було прийнято Закон про біженців та вигнанців німецької національності (нім. *Bundesvertriebenengesetz*), який надавав їм легальне право на переселятись на батьківщину, отримати німецьке громадянство та забезпечував їхню інтеграцію у німецьке суспільство. Відповідно до закону “вигнанцем німецької національності” є особа, яка проживала на території Східної Німеччини або за межами територій Третього Рейху відповідно до територіального устрою станом на 31 грудня 1937 р. і постраждала за національною ознакою внаслідок депортацій, спричинених подіями Другої світової війни. Цей закон був, передовсім, призначений, щоб повернути в країну колишніх громадян Німеччини і етнічних німців із Східної Європи та Радянського союзу.

¹⁵ Володимир Романцов, *Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності. (XX – початок XXI століття)*. (Київ: видавництво імені Олени Теліги, 2008), 178.

¹⁶ *Статистика народонаселення України за 2001 р.*, отримано доступ 28 травня 2023, <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-ethnic2001.htm>.

¹⁷ Яворська, Скорейко, *Німецька еміграція з СРСР та України у другій половині ХХ ст. – на початку XXI ст.: етапи, потоки, структура*, 6.

¹⁸ Олександр Дингес, та Юлія Дингес, *Динаміка та обсяг еміграції членів ДО НКТН “Відергебурт” до ФРН в 1989–2003 роках*, 51.

Варто відзначити, що відбувався і паралельний процес: повернення німців назад в Україну з інших радянських республік, куди їх примусово переселили. На початку 1990-х рр. в українській владі навіть був амбітний план залучити депортованих в період СРСР німців, які повернулися в Україну, щоб відновлювати економічні потужності півдня країни. Зокрема, 23 січня 1992 р. тодішній президент України Леонід Кравчук виступив із заявою, в якій пропонував німцям із Середньої Азії, Сибіру та Казахстану переселятись в Україну. Їм обіцяли надати громадянство, виділити земельну ділянку та житло, низку економічних пільг та підтримку усебічного розвитку їхньої культури. У силу різних обставин ці задуми так і не вдалось реалізувати¹⁹.

Еміграція етнічних німців із республік колишнього СРСР до ФРН суттєво зросла на початку 1990-х рр. Змінився і її характер, адже разом із власне етнічно німецьким населенням переселялись і члени їхніх родин, серед яких було багато представників інших національностей. Щоб забезпечити законодавче підґрунтя нової хвилі еміграції та захисту прав новоприбулих, німецький уряд у 1992 р. прийняв новий закон про репатріацію, який набрав чинність з 1 січня наступного року, і запровадив новий термін – “пізній переселенець”²⁰. Програма репатріації німецького населення мала підтримку з боку основних німецьких партій. Зокрема у своїй програмі напередодні федеральних виборів 1994 р. Християнсько-демократичний союз (ХДС) зазначав, що саме німецькі переселенці повинні мати пріоритет у міграційній політиці Німеччини²¹.

Відповідно до пункту 4 цього Закону, пізнім переселенцем вважалась особа німецької національності або ж колишній громадянин Німеччини, які покинули територію колишніх республік СРСР після 31 грудня 1992 р і переїхали на постійне проживання до ФРН. Цей статус поширюється також і на його родину (партнера і дітей), якщо тривалість шлюбу становила не менше трьох років. Відповідно їм також у майбутньому дозволялося прийняти громадянство ФРН. При цьому особи, які є непрямыми родичами пізнього переселенця, наприклад, чоловік або дружина їхніх дітей, не мали пільгового права на скорочену процедуру надання громадянства, а могли перебувати в Німеччині за дозволом на проживання²².

Етнічна німецька приналежність, відповідно до статті 6 Закону, виявлялась у тому, що особа визнає себе німцем і, що головне, це підтверджується певними фактами: походження, культурні особливості, знання мови, виховання. Що цікаво, за Законом статус пізнього переселенця не могли отримати особи, які сприяли утвердженню нацистського або іншого тоталітарного ладу. Було зазначено й те,

¹⁹ Sekler. *Integration junger Aussiedler und Spätaussiedler in Deutschland. Studie zur derzeitigen Situation*, 48.

²⁰ Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz – BVFG).

²¹ CDU, Grundsatzprogramm, Freiheit in Verantwortung, (Hamburg 1994), 422.

²² Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz – BVFG).

скільки кожна федеральна земля може прийняти на своїй території репатріантів. Пізні переселенці також мали право отримати щомісячну соціальну допомогу від уряду та інші виплати, зокрема пов'язані із фінансовими витратами під час переїзду до Німеччини²³. Як показує практика, більшість пізніх переселенців залишають у себе, окрім німецького, й громадянство своєї попередньої країни проживання.

У період із 1990 по 2009 рр. ФРН прийняла понад 2,5 млн репатріантів. Найбільший їхній потік випав на 1990 р. – майже 400 тис. осіб. До кінця 1990-х рр. їхня кількість стабільно становила понад 100 тис. осіб на рік. Із загальної кількості переселенців найбільше було вихідців із республік колишнього Радянського Союзу – 2,1 млн, Польщі – 206 тис., та Румунії – 187 тис.²⁴ Наприкінці 2000-х рр. кількість пізніх переселенців почала різко скорочуватись, а за період 2010–2019 рр. до країни прибуло лише 48 тис. осіб.²⁵ Загалом за 1950–2019 рр. до ФРН прибуло понад 4,5 млн переселенців німецької національності та членів їхніх родин, серед яких найбільше – 2,4 млн – з СРСР та країн пострадянського простору; 1,4 млн – з Польщі, 430 тис. – з Румунії²⁶.

Після прибуття на територію Німеччини, етнічні німці-переселенці та їхні родичі певний час повинні були перебувати у спеціальному таборі й мали пройти процедуру реєстрації у федеральному центрі первинного прийому (параграф 8 Закону). У 1990-х рр. існувало кілька таких таборів, але після значного скорочення числа репатріантів на початку ХХІ ст., залишився один – Фрідланд. Він розміщений на території Нижньої Саксонії і належить Федеральному адміністративному відомству. Його відкрили ще у 1945 р. за ініціативи англійців і за своє існування прийняв понад 4 млн осіб – переселенців та біженців. Власне німецьких переселенців табір прийняв близько 2 млн²⁷.

Табір Фрідланд призначений для адаптації новоприбулих у ФРН та відіграє важливу роль у їхній початковій інтеграції у німецьке суспільство. В середньому термін проживання у 12 житлових корпусах, у номерах від двох до шести місць, тривав до двох тижнів. Після проходження процедури реєстрації відбувався розподіл переселенців по федеральних землях за квотами, які узгоджених федеральним урядом. Заборонялося самовільно селитись у федеральних землях

²³ Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz – BVFG).

²⁴ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1950–2019.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Нині табір займається прийомом німецьких пізніх переселенців, єврейських іммігрантів та біженців із країн Близького Сходу та Африки. В таборі одночасно може перебувати 1000 осіб, але за потреби він приймав до себе значно більшу кількість потребуючих. Особливо великим навантаженням на нього було у період міграційної кризи 2015-2016 рр. У 2019 р. табір прийняв за рік 12800 осіб, з яких 7200 були пізніми переселенцями. Див. Friedland: Neuanfang für Millionen Menschen, отримано доступ 1 березня 2023 р. <https://spd-kreistag-goettingen.de/meldungen/friedland-neuanfang-fuer-millionen-menschen>.

без рішення відповідної землі та Федерального адміністративного управління. Традиційно найбільшою популярністю серед новоприбулих користувалися економічно розвинені західні та південні німецькі території, і відповідно на них випадало найбільше міграційне навантаження в країні. Тому здебільшого переселенцям пропонували селитись на півночі і сході ФРН, де було значно більше вільних місць для мігрантів.

На території табору Фридланд організовано музей, де зібрані унікальні свідчення, фотоматеріали, особисті речі переселенців та біженців²⁸. Мета його створення – збереження пам'яті про складні долі переселенців з різних країн, які вирішили розпочати своє життя спочатку на території ФРН.

За даними Федерального адміністративного відомства Німеччини (нім. *BVA*), яке наділене серед іншого й статистичними функціями і займається обліком даних про реєстрацію пізніх переселенців на території ФРН, під час найактивнішої фази еміграції з території України (1992–1999) до Німеччини прибуло 24 558 особи репатріантів німецького походження. Якщо деталізувати, то у середньому за рік в Німеччину прибувало від 2,5 до 3,5 тис. репатріантів з України. З території колишнього СРСР найбільше осіб за вказаний період прибуло із Казахстану – 73 2981, Російської Федерації – 46 0712 та Киргизстану – 62 168. Отже, Україна в цьому списку була на четвертому місці, трішки випереджаючи Узбекистан, з якого виїхало 22 456 німців²⁹. За період 2000–2019 рр. кількість осіб, які отримали в Німеччині статус пізнього переселенця і були вихідцями з території нашої держави, становила 21 525 осіб, з яких 16 484 у 2000–2009 рр. і 5 041 у 2010–2019 рр. Традиційно великим залишався потік репатріантів із РФ та Казахстану, з яких разом виїхало майже 450 тис. осіб³⁰. Загалом процедурою репатріації скористались у період 1992–2020 рр. 46 379 осіб німецького походження з України, що становило 2,5% від загальної кількості переселенців (1 857 174 особи) з країн колишнього СРСР³¹.

Важливими для дослідження є детальні щорічні звіти німецьких міграційних органів, що велися з середини 2000-х рр. і стосуються прибуття до країни пізніх переселенців та їхніх родичів. Візьмемо до прикладу дані, які охоплюють 2008 р. і за який до країни прибуло 4 362 репатріанти. З них найбільша кількість це були вихідці з Росії – 2 682, Казахстану – 1 025 та України – 216 осіб. Найбільше переселенців прийняли у себе такі федеральні землі: Північний Рейн-Вестфалія

²⁸ Виктор Вайц, “Как Фридланд стал “воротами в Германию”, отримано доступ 1 березня 2023 р. <https://www.dw.com/ru/kak-lager-fridland-stal-vorotami-v-germaniju/a-55052646>

²⁹ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1950–2019.

³⁰ Ibid.

³¹ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1992–2020 Herkunftsstaaten ehemalige Sowjetunion, доступ отримано 26 лютого 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/Zeitreihe_1992_2020_SES.pdf?__blob=publicationFile&v=18

(934), Баварія (652) та Баден-Вюртемберг (566).³² Деталей щодо розподілу по землях згідно країн походження немає, але можна зробити висновки, що переселенці з України селились пропорційно до загальних тенденцій.

За німецькими статистичними даними слід проаналізувати статево-вікову структуру емігрантів з України, що прибули до ФРН у 2008 р.

	до 19 років	від 20 до 64	понад 65	всього
чоловіки	32	65	6	105
жінки	14	80	19	111
всього	46	145	25	216

Як свідчать дані таблиці, з 216 переселенців з України 46 було у віці до 19 років, 145 осіб від 20 до 64 років і 25 – віком понад 65 років. Загалом серед переселенців з України за цей рік налічувалось 105 чоловіків і 111 жінок. Переселитись із України в Німеччину відповідно до параграфу 7 Закону про переміщених осіб та біженців, тобто, як члени подружжя, діти та онуки осіб німецької національності отримали право 128 осіб. Ще 61 особа отримала таке право відповідно до 4 параграфу, фактично це і є реальні етнічні німці. Ще 27 осіб прибули згідно параграфу 8, тобто це були члени сім'ї, які прибули разом із особою німецької національності, але не виконали вимог 7 параграфу³³.

Із загальної кількості переселенців (4 362 особи) що прибули у 2008 р. 2 407 осіб мали певну професійну кваліфікацію. З них 138 – сфера сільського і лісового господарства, 21 – гірничі професії, 689 – різні види промисловості, 277 – технічна галузь (інженери, фізики, хіміки, математики і т. д.), 1 282 – сфера послуг і обслуговування. З-поміж інших було 374 дитини дошкільного віку, 594 школярів, 116 студентів і 735 пенсіонерів. За релігійною ознакою найбільше переселенців визнавали себе протестантами (1 562), римо-католиками (627) та православними (1 164).³⁴ Така велика кількість православних серед німців, які традиційно є адептами західного християнства, пояснюється тим, що переселенці зазвичай мігрують разом із своїми родинами з-поміж, яких є велика кількість осіб не німецького походження (українці, росіяни, білоруси і т. д.), але яких вносять до загального реєстру. З іншого боку, й деякі особи, власне, німецького походження значно асимілювались за період тривалого проживання серед інших культур й перейняли від них не лише мовні, але й релігійні особливості.

На міграційні процеси значно впливають політичні обставини. Яскравим прикладом цього є події 2014 р. в Україні. За даними федерального відомства у

³² Spätaussiedler und ihre Angehörigen Jahresstatistik 2008, отримано доступ 26 лютого 2023 р. https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/J_Jahresstatistik2008.pdf?__blob=publicationFile&v=5

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

2013 р. з України до Німеччини прибуло 159 переселенців та членів їхніх родин³⁵. У попередні роки їхня кількість навіть не наближалась до 200 осіб. Проте, у 2014 р. спостерігається різке зростання чисельності пізніх переселенців та членів їхніх родин – 532 особи. З них 303 безпосередньо отримали статус пізнього переселенця, а 229 були членами їхніх родин³⁶. У 2015 р. ця динаміка продовжилась і число переселенців досягло значення у 926 осіб і лише з 2016 р. знову поступово почало знижуватись³⁷.

Ситуація повторилась і з початком широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України у 2022 р. За увесь 2021 р. з України до ФРН прибуло 407 пізніх переселенців та членів їхніх родин. Загалом за рік правом переселення до Німеччини скористалось 7 502 особи, з яких 7 046 були вихідцями з країн колишнього СРСР.³⁸ У 2022 р. лише за 11 місяців чисельність переселенців з України зросла до 887 осіб і найбільше таких випадків сталося упродовж весни (445), тобто безпосередньо після початку широкомасштабної російської агресії. При цьому цікаво, що кількість переселенців із Росії навпаки зменшилась (3 535 у 2021 р. та 3 031 особи за 11 місяців 2022 р.)³⁹

Після переселення до Німеччини велика кількість репатріантів зазнавала чимало труднощів, пов'язаних із пошуком роботи, браком кваліфікованої освіти, соціальною адаптацією і т. п. Для багатьох великою проблемою було недостатнє знання німецької мови та сприйняття традицій і стилю життя в новій країні, адже частина переселенців були на момент виїзду абсолютно інтегрованими у життя своїх попередніх країн проживання, а з Німеччиною їх єднала етнічна самосвідомість та родинні стосунки. Більшість переселенців намагались вивезти разом із собою свої сім'ї, однак далеко не завжди це вдавалось реалізувати. Так, один із переселенців з України початку XXI ст. згадував: "Моє життя в Німеччині є значно тихішим і нуднішим, ніж в Україні. Там у мене було багато різноманітних справ, я займався спортом та часто зустрічався із друзями. Після приїзду в Німеччину, я, в основному, займаюсь вивченням мови і не знаю, чим себе зайняти. Я сподіваюсь, що моє життя покращиться, коли я знайду роботу

³⁵ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Jahresstatistik 2013, отримано доступ 1 березня 2023 р. https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/J_Jahresstatistik2013.pdf?__blob=publicationFile&v=4.

³⁶ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Jahresstatistik 2014, отримано доступ 1 березня 2023 р. https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/J_Jahresstatistik2014.pdf?__blob=publicationFile&v=4

³⁷ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1992–2020 Herkunftsstaaten ehemalige Sowjetunion.

³⁸ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Monatsstatistik Dezember 2021, отримано доступ 1 березня 2023 р. https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/12_2021_Monatsstatistik.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

³⁹ Spätaussiedler und ihre Angehörigen Monatsstatistik November 2022, отримано доступ 1 березня 2023 р. https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/11_2022_Monatsstatistik.pdf?__blob=publicationFile&v=3

і моя дружина зможе приїхати з України до мене”⁴⁰. Труднощі з інтеграцією в нове суспільство, недостатнє володіння мовою, фінансові проблеми сприяли й процесам частковою рееміграції німецьких переселенців. В Німеччині існує організація “Heimatgarten”, яка допомагає охочим повернутись у свої попередні країни проживання.

Отже, німецька меншина на території України у ХХ ст. зазнавала значних репресій з боку радянського тоталітарного режиму, внаслідок чого чисельність німців значно скоротилась, а їхнє національно-культурне життя, що зазнавало постійних утисків, було фактично розгромлено. Щоб забезпечити право німців на повернення до своєї етнічної батьківщини ще після Другої світової війни уряд ФРН прийняв відповідні закони. На початку 1990-х рр. вони значно еволюціонували у новому федеральному законодавстві про пізніх переселенців та членів їхніх родин. Відтак, переселення осіб німецької національності та членів їхніх родин з території України до ФРН з 1990-х рр. відбувалось згідно німецького законодавчого поля, яке гарантувало етнічним німцям із територій колишнього СРСР гідний прийом та захист на їхній етнічній батьківщині, право на отримання усіх соціальних благ та громадянства, а також допомогу у їхній інтеграції в суспільство. При цьому, що важливо, законодавство надавало можливість виїзду до Німеччини та повноцінної інтеграції у суспільство не лише безпосередньо етнічним німцям, але й, за дотримання певних вимог, членам їхніх родин. Після приїзду, пізні переселенці перебували в спеціальному таборі, очікуючи на обов’язкову процедуру реєстрації та розподілу по федеральних землях. Інтеграція мігрантів у німецьке суспільство хоча й підтримується владою, але все ж нашоухується на певні об’єктивні труднощі пов’язані зі знанням мови, пошуком роботи тощо. Загалом, від часу проголошення незалежності України понад 46 тис. німецьких пізніх переселенців та членів їхніх сімей емігрували до ФРН з України і очевидно, що ця цифра, в силу об’єктивних обставин, продовжуватиме зростати й далі.

⁴⁰ Integration junger Aussiedler und Spätaussiedler in Deutschland. Studie zur derzeitigen Situation, 170.

REPATRIATION OF GERMANS FROM UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT (1991–2015)

Ivan MARKHVINSKYI

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: Iwan17@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-5178-3511

The article examines the processes of repatriation of ethnic Germans and their family members from Ukraine to Germany during the period of 1991–2015. It characterizes the status and size of the German minority in Ukraine both before and during the resettlement process.

One of the prominent challenges faced by independent Ukraine was the issue of emigration from its territory. This issue arose during the early 1990s, marking the onset of a new, fourth wave of Ukrainian emigration. Over a span of just over two decades, according to various estimates, between 5 and 8 million people departed Ukraine. This substantial emigration posed significant concerns for the demographic and economic potential of the state.

The problem of emigration remains highly pertinent for Ukraine today, as the outflow of labor resources to foreign countries has adverse effects on both the country's economic and social situations. This includes hindrance to its economic development and a decrease in the share of young people in the population structure, resulting in lower birth rates and an aging population. Germany emerged as a pivotal destination for Ukrainian emigrants due to its highly developed economy, offering prospects for individuals to realize their potential. Additionally, the close geographical proximity of Germany enabled immigrants to maintain regular visits to Ukraine.

Following the conclusion of World War II, the German federal government established a legislative framework to facilitate the return of ethnic Germans and their descendants to Germany. With the collapse of the socialist bloc, hundreds of thousands of individuals of German nationality expressed a desire to relocate to Germany, including numerous residents of Ukraine.

To provide a legal basis for the new wave of emigration and safeguard the rights of newcomers, the German government enacted a new law on repatriation in 1992, which took effect on January 1 of the subsequent year. In the years and decades that followed, tens of thousands of “Ukrainian Germans” and their family members successfully resettled in Germany under this German late immigrant law.

The central thesis of the article revolves around the investigation of the repatriation processes concerning Germans from Ukraine. The integration of these migrants into German society, while supported by authorities, still encounters certain inherent challenges, primarily related to language proficiency and employment prospects. The research reveals that since Ukraine's declaration of independence, over 46 thousand German immigrants and their families have immigrated to Germany from Ukraine.

Keywords: repatriation, emigration, German minority, Ukrainian Germans, camp in Friedland.

REFERENCES

- Christlich Demokratische Union, Grundsatzprogramm, Freiheit in Verantwortung, (Hamburg, 1994), 367–517. (in German)
- Chyrko, Bohdan. “Etnichni nimtsi Ukrainy i “folsdoiche” v konteksti polityky dvokh dyktatur: represii, deportatsii, repatriatsii. (1930-ti–1950-ti roky)”, *Istoriia nimtsiv Ukrainy. Materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, (Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2017), 74–93. (in Ukrainian)
- Dynhes, Oleksandr ta Dynhes, Yuliia, “Dynamika ta obsiah emihratsii chleniv DO NKTN “Viderhebert” do FRN v 1989–2003 rokakh,” *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 16. (2004): 49–55. (in Ukrainian)

- Friedland: Neuanfang für Millionen Menschen, accessed 1 March 2023, <https://spd-kreistag-goettingen.de/meldungen/friedland-neuanfang-fuer-millionen-menschen> (in German)
- Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz - BVFG), accessed 1 March 2023, <http://www.gesetze-im-internet.de/bvfg/BJNR002010953.html#BJNR002010953BJNG000103310> (in German)
- Kaiger, Valeriy. “Nimtsi v Ukraini: depresyvni proiavy yak pokaznyky etnosotsialnoi dezadaptatsii”, *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 16. (2004), 67–73. (in Ukrainian)
- Kudriachenko, Andrii. “Nimtsi Ukrainy: mynule i sohodennia”, *Rozbudova derzhavy*. No. 5, (1994): 19–23. (in Ukrainian)
- Romantsov, Volodymyr. *Naselennia Ukrainy i yoho ridna mova za chasiv radianskoi vlady ta nezalezhnosti. (XX – pochatok XXI stolittia)*. (Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2008), 184. (in Ukrainian)
- Sekler, Koralia. *Integration junger Aussiedler und Spätaussiedler in Deutschland. Studie zur derzeitigen Situation*, (Hannover: Der Gottfried Wilhelm Leibniz Universität. 2008), 324. (in German)
- Skoreiko, Hanna ta Yavorska, Iryna. “Nimetska emihratsiia z SRSR ta Ukrainy u druhii polovyni XX st. – na pochatku XXI st.: etapy, potoky, struktura”, *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii*. Vyp. 23–24. (2013): 226–236. (in Ukrainian)
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1950–2019, accessed 1 March 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/Zeitreihe_1950_2019.pdf;jsessionid=30D3F9A5B70CEDD4ABBFA0920916D58F.intranet241?__blob=publicationFile&v=6 (In German).
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Zeitreihe 1992–2020, Herkunftsstaaten ehemalige Sowjetunion, accessed 26 February 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/Zeitreihe_1992_2020_SES.pdf?__blob=publicationFile&v=18 (in German)
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Jahresstatistik 2008, accessed 26 February 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/J_Jahresstatistik2008.pdf?__blob=publicationFile&v=5 (In German).
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Jahresstatistik 2013, accessed 1 March 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/J_Jahresstatistik2013.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (in German)
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Jahresstatistik 2014, accessed 1 March 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/J_Jahresstatistik2014.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (in German)
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Monatsstatistik Dezember 2021, accessed 1 March 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/12_2021_Monatsstatistik.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (in German)
- Spätaussiedler und ihre Angehörigen Monatsstatistik November 2022, accessed 1 March 2023, https://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Buerger/Migration-Integration/Spaetaussiedler/Statistik/11_2022_Monatsstatistik.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (in German)

- Statystyka narodonaseleunia Ukrainy za 2001 r., otrymano dostup 28 travnia 2023, <http://pop-stat.mashke.org/ukraine-ethnic2001.htm> (in Ukrainian)
- Vasylchuk, Volodymyr. “Etapy rozselennia nimtsiv v Ukraini”, *Istoriia nimtsiv Ukrainy. Materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii*, (Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2017), 4–25. (in Ukrainian)
- Vaits, Viktor. Kak Fridland stal vorotami v Hermaniyu, otrymano dustup 1 bereznia 2023, <https://www.dw.com/ru/kak-lager-fridland-stal-vorotami-v-germaniju/a-55052646> (in Russian)
- Yakubova, Larysa. “Natsionalne administratyvno-terytorialne budivnytstvo v USRR/URSR 1924–40”, (Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2020), otrymano dostup 13 bereznia 2023 <https://esu.com.ua/article-71051> (in Ukrainian)